PACS numbers: 61.72.Cc, 61.72.J-, 61.72.Qq, 61.80.Az, 62.20.D-, 62.20.F-, 82.60.Nh

Дослідження впливу композиції та температури відпалу на мікроструктуру та механічні властивості стопів Fe-Cr-Al

В. О. Харченко^{*,**}, Д. О. Харченко^{*}, О. М. Щокотова^{*}, Б. О. Лисенко^{*}, А. В. Дворниченко^{**}

*Інститут прикладної фізики НАН України, вул. Петропавлівська, 58, 40000 Суми, Україна **Сумський Державний Університет, вул. Римського-Корсакова, 2, 40007 Суми, Україна

Розроблено узагальнений модель фазового поля для моделювання динаміки мікроструктурних перетворень у стопах Fe-Cr-Al на основі заліза з урахуванням динаміки рівноважних точкових дефектів. Досліджено динаміку процесів формування та росту збагачених на Хром преципітатів α' фази під час довготривалого відпалу твердого розчину. Вивчено вплив концентрації леґувальних елементів і температури відпалу на динамічні та статистичні характеристики зростаючих преципітатів. Показано скейлінґову динаміку середнього розміру преципітатів, їхньої кількости та універсальність розподілу за розмірами. У рамках нелінійної теорії пружности досліджено перерозподіл пружніх напружень під час механічного навантаження у вигляді деформації зсуву. Проаналізовано вплив композиції та температури відпалу на механічні властивості стопу.

Ключові слова: метод фазового поля, числове моделювання, преципітати

Corresponding author: Vasyl' Olehovych Kharchenko E-mail: vasiliy.kharchenko@gmail.com

*Institute of Applied Physics, N.A.S. of Ukraine 58 Petropavlivska Str., UA-40000 Sumy, Ukraine **Sumy State University, 2 Rimskogo-Korsakova Str., UA-40007 Sumy, Ukraine

Citation: V. O. Kharchenko, D. O. Kharchenko, O. M. Schokotova, B. O. Lysenko, and A. V. Dvornychenko, An Influence of the Composition and Annealing Temperature onto Microstructure and Mechanical Properties of Fe-Cr-Al Alloys, *Metallofiz. Noveishie Tekhnol.*, **46**, No. 9: 861–879 (2024) (in Ukrainian). DOI: 10.15407/mfint.46.09.0861

861

вторинних фаз, статистичні характеристики.

A generalized model of the phase field is developed for modelling the dynamics of microstructural transformations in iron-based Fe–Cr–Al alloys by taking into account the dynamics of equilibrium point defects. Dynamics of the processes of formation and growth of chromium-enriched precipitates of α' -phase during long-term annealing of solid solution is studied. An influence of both the concentration of alloying elements and the annealing temperature on the dynamic and statistical characteristics of the growing precipitates, their number as well as the universality of size distribution are shown. A redistribution of elastic stresses under mechanical loading in the form of shear deformation is investigated within the framework of the nonlinear theory of elasticity. The influence of both the composition and the annealing temperature on the mechanical properties of the alloy is analysed.

Key words: phase-field method, numerical modelling, precipitates of secondary phases, statistical properties.

(Отримано 11 березня 2024 р.; остаточн. варіянт — 6 травня 2024 р.)

1. ВСТУП

Стопи Fe-Cr-Al на основі заліза успішно використовуються в якості оболонок паливних елементів у атомних реакторах як альтернативні до цирконійових стопів. Розробка цих стопів для використання у атомній енергетиці в якості аварійно-стійких оболонок палива почалась у 1960-х роках. Це зумовлено їхньою високою стійкістю щодо окиснення за високої температури [1, 2], корозійною та радіяційною стійкістю, особливостями хемічної взаємодії між паливом і його оболонкою, хорошими механічними властивостями упродовж тривалого терміну використання їх в екстремальних умовах (під час опромінення) (див. обговорення в роботі [3]).

Упродовж останніх трьох десятиліть спостерігається зростаючий інтерес до стопів Fe–Cr–Al, зокрема задля використання їх у сучасних реакторах, в тому числі високотемпературних. Під час дослідження впливу леґувальних елементів, зокрема Хрому й Алюмінію, на фізико-механічні властивості стопів Fe–Cr–Al експериментально було показано, що збільшення концентрації Хрому в цих стопах може приводити до поліпшення їхньої стійкости щодо корозії під час експлуатації їх у високотемпературних водяних реакторах, а також до підвищення опору щодо високотемпературного парового окиснення [4]. У той же час було встановлено, що збільшення вмісту Хрому приводить до потенційної крихкости цих стопів за робочих температур в інтервалі 288–320°С за рахунок утворення збагаченої на Хром α' -фази [5–7]. Водночас збільшення концентрації Алюмінію у стопах посилює їхній опір щодо високотемпературного окиснення, проте може підвищити температуру крихкопластичного переходу [8]. Було показано, що додавання більше 6 ат.% Алюмінію є ефективним задля пониження стабільности преципітатів фази, тоді як подальше додавання Алюмінію приводить до збільшення межі розчинности Хрому в матриці заліза [5, 6, 9].

Істотний проґрес у вивченні властивостей стопів Fe-Cr-Al з різним вмістом леґувальних елементів для використання їх у ядерних програмах був досягнутий за допомогою використання методів числового моделювання на різних рівнях опису у рамках загальної схеми багатомасштабного моделювання. Тут з використанням розрахунків з перших принципів було встановлено енергетичні характеристики атомного перемішування [10-12]. Застосування методів молекулярної динаміки дало змогу вивчити залежність модулів пружности від вмісту леґувальних елементів [13]. Використання кінетичного Монте-Карло-підходу уможливило проаналізувати стабільність мікроструктури стопів Fe-Cr-Al за довгострокової експлуатації [5]. З використанням класичної теорії фазового поля було проаналізовано динаміку випадіння преципітатів α' -фази (див., наприклад, [14, 15]). У роботі [16] було розроблено стратегію сумісного використання теоретичних та експериментальних підходів для дослідження стопів Fe-Cr-Al. Цей підхід самоузгодженим чином враховує результати розрахунків з перших принципів, експериментальних досліджень і метод CALPHAD, який застосовується для одержання фазової діяграми термодинамічної рівноваги за допомогою Ґіббсової енергії [17]. Він є потужнім інструментом для вибору леґувальних елементів з метою оптимізації складу матеріялів для конкретних застосувань.

Нещодавній успішний проґрес у розумінні мікроструктурних перетворень у стопах Fe–Cr–Al і кінетики випадіння нанорозмірної α' -фази залишає деякі відкриті питання, пов'язані з детальним описом еволюції мікроструктури за умов тривалого відпалу за фіксованої температури та прогнозуванням механічних властивостей цих стопів з різним вмістом леґувальних елементів.

Метою даної роботи є дослідження впливу концентрації леґувальних елементів і температури на фізико-механічні властивості стопів Fe–Cr–Al у рамках числового моделювання термічного оброблення твердого розчину. Для цього нами представлено узагальнений модель фазового поля з використанням підходу CALPHAD, враховуючи ефекти локального перегрупування рівноважних точкових дефектів і взаємодії атомної підсистеми з підсистемою дефектів. Основними завданнями є вивчення впливу леґувальних елементів на кінетику фазового розшарування за різних температур відпалу, статистичні властивості зростаючих виділень α' -фази та механічні властивості матеріялів за механічних навантажень.

Роботу організовано таким чином. У розділі 2 наведено форма-

лізм, який використовується для моделювання методою фазового поля. У третьому розділі наведено результати числового моделювання. Тут окремо досліджується еволюція середнього розміру преципітатів, їхньої кількости, об'ємної частки та концентрації Хрому, а також проводиться аналіза механічних властивостей під час моделювання зовнішніх навантажень для стопів з різною концентрацією елементів за різних температур відпалу. Основні висновки роботи подано в останньому розділі.

2. УЗАГАЛЬНЕНИЙ МОДЕЛЬ ФАЗОВОГО ПОЛЯ

Для побудови узагальненого моделю фазового поля для систем Fe-Cr-Al з урахуванням динаміки рівноважних точкових дефектів уведемо в розгляд концентрації елементів Fe, Cr i Al, визначені як $x_{\mu} = N_{\mu}/N$ з $\mu = \{$ Fe, Cr, Al $\}$, де N_{μ} —кількість атомів сорту μ , N—загальна кількість атомів, і використаємо закон збереження маси $\sum_{\mu} x_{\mu} = 1$. Концентрації точкових дефектів c_d з $d = \{i, v\}$ (між-

вузлових атомів (*i*) і вакансій (v)) визначимо у такий самий спосіб. Ці концентрації далі будемо розглядати як неперервні поля, які еволюціонують у просторі **r** і часі $t: x_{\mu} = x_{\mu}(\mathbf{r}, t), c_d = c_d(\mathbf{r}, t).$

2.1. Функціонал Ґіббсової енергії та рівняння еволюції

У загальному вигляді функціонал повної Ґіббсової енергії для класу досліджуваних систем може бути поданий у такому вигляді:

$$G = \frac{1}{V_m} \int_V \left[G_{ch}(\{\boldsymbol{x}_\mu\}, \{\boldsymbol{c}_d\}) + G_{\nabla}(\{\nabla \boldsymbol{x}_\mu\}, \{\nabla \boldsymbol{c}_d\}) \right] d\mathbf{r} , \qquad (1)$$

де доданок G_{ch} пов'язаний з хемічною Ґіббсовою енергією, що залежить від концентрацій елементів стопу та точкових дефектів; G_{∇} визначає ґрадієнтну частину; V_m —молярний об'єм; інтеґрування проводиться по всьому об'єму V.

Густину вільної енергії G_{ch} можна подати у вигляді суми двох доданків, які описують атомну та дефектну підсистеми наступним чином: $G_{ch} = G_a + G_d$. Молярна Ґіббсова енергія атомної підсистеми G_a визначається як $G_a = G_a^{ref} + G_a^{id} + G_a^{ex}$. Тут $G_a^{ref} = \sum_{\mu} G_{\mu}^0 x_{\mu}$ — Ґіббсова енергія, яка визначається потенціялами G_{μ}^0 із використанням методу CALPHAD [17]. Доданок $G_a^{id} = RT \sum_{\mu} x_{\mu} \ln x_{\mu}$ задає ентропійний внесок, пов'язаний з випадковим перемішуванням атомів, де R— універсальна газова стала, T— абсолютна температура. Складова $G^{ex} = \sum_{\mu \neq \nu} x_{\mu} x_{\nu} L_{\mu,\nu}$ задає відхил від ідеальности та визначається залежними від температури коефіцієнтами взаємодії $L_{\mu\nu} = L_{\mu\nu}(T)$.

Ґіббсову енергію G_d для підсистеми точкових дефектів $d = \{i, v\}$ можна записати таким чином: $G_d = \sum_d G_d^f + G_d^{id} + G_d^{int}$. Тут G_d^f — енергія формування дефекту, яка визначається через енергії формування $G_d^{f,\mu}$ дефектів у чистих матеріялах і середні концентрації атомів у стопі як $G_d^f = \sum_{\mu} G_d^{f,\mu} \overline{x}_{\mu}$, де \overline{x}_{μ} відноситься до номінальної концентрації μ . Відповідний ентропійний внесок має вигляд $G_d^{id} = RTc_d \ln c_d$. Енергії взаємодії між дефектами й атомами G_d^{int} визначаються у такий спосіб: $G_d^{int} = c_d \sum_{\mu} x_{\mu} G_{d-\mu}^{int}$, де для енергій взаємодії дефект–атом використовуємо визначення [18]

$$G_{d-\mu}^{\text{int}} = (G_{coh}^{\mu} + G_d^{f,\mu}) / Z;$$

тут G^{μ}_{coh} позначає відповідну енергію когезії, Z— координаційне число.

Комбінуючи всі наведені вище вирази, густину Ґіббсової вільної енергії G_{ch} для стопу Fe–Cr–Al з урахуванням точкових дефектів представимо у такому вигляді:

$$G_{ch}(x_{Fe}, x_{Cr}, x_{Al}, c_{v}, c_{i}) = G_{Fe}^{0} x_{Fe} + G_{Cr}^{0} x_{Cr} + G_{Al}^{0} x_{Al} + + G_{v}^{f} c_{v} + G_{i}^{f} c_{i} + + RT[x_{Fe} \ln x_{Fe} + x_{Cr} \ln x_{Cr} + x_{Al} \ln x_{Al} + + c_{v} \ln c_{v} + c_{i} \ln c_{i}] + + x_{Fe} x_{Cr} L_{Fe,Cr} + x_{Fe} x_{Al} L_{Fe,Al} + + x_{Cr} x_{Al} L_{Cr,Al} + + c_{v}[x_{Fe} G_{v-Fe}^{int} + x_{Cr} G_{v-Cr}^{int} + x_{Al} G_{v-Al}^{int}] + + c_{i}[x_{Fe} G_{i-Fe}^{int} + x_{Cr} G_{i-Cr}^{int} + x_{Al} G_{i-Al}^{int}].$$
(2)

Ґрадієнтна частина вільної енергії G_{∇} має стандартний вигляд: $G_{\nabla} = \sum_{\mu} (k_{\mu} / 2) (\nabla x_{\mu})^2 + \sum_{d} (k_{d} / 2) (\nabla c_{d})^2$. Енергетичні константи $\{k_{\mu}\}$ визначаються відповідно до Хіллярдового підходу [19]. Будемо вважати, що $k_{\mu} = k$, де $k = L_{\text{Fe,Cr}} a^2 / 6$, $a = \sum_{\mu} a_{\mu} x_{\mu}$, a_{μ} — параметер ґратниці для чистих металів. З метою уникнення неґативного ґрадієнту енергії та забезпечення невпорядкованости системи для констант k_i і k_{ν} застосуємо формалізм, розглянутий у роботах [20, 21], і визначимо їх як $k_d = k_v = k_i$.

Рівняння еволюції полів концентрацій для системи зі збережною динамікою записуються за допомогою введення Онсагерових коефіцієнтів у стандартний спосіб. Беручи до уваги закон збереження маси та визначаючи концентрацію Феруму як основного елементу: $x_{\rm Fe} = 1 - x_{\rm Cr} - x_{\rm Al}$, динаміку всієї системи будемо визначати рівняннями типу Кана–Хіллярда [19, 22]:

$$\partial_{t} \boldsymbol{x}_{Cr} = \nabla \cdot [\boldsymbol{M}_{Cr,Cr} \nabla \frac{\delta \boldsymbol{G}}{\delta \boldsymbol{x}_{Cr}} + \boldsymbol{M}_{Cr,Al} \nabla \frac{\delta \boldsymbol{G}}{\delta \boldsymbol{x}_{Al}}],$$

$$\partial_{t} \boldsymbol{x}_{Al} = \nabla \cdot [\boldsymbol{M}_{Al,Al} \nabla \frac{\delta \boldsymbol{G}}{\delta \boldsymbol{x}_{Al}} + \boldsymbol{M}_{Cr,Al} \nabla \frac{\delta \boldsymbol{G}}{\delta \boldsymbol{x}_{Cr}}],$$

$$\partial_{t} \boldsymbol{c}_{v} = \nabla \cdot \boldsymbol{L}_{v} \nabla \frac{\delta \boldsymbol{G}}{\delta \boldsymbol{c}_{v}},$$

$$\partial_{t} \boldsymbol{c}_{i} = \nabla \cdot \boldsymbol{L}_{i} \nabla \frac{\delta \boldsymbol{G}}{\delta \boldsymbol{c}_{i}}.$$
(3)

Коефіцієнти мобільности $M_{Cr,Cr}$, $M_{Al,Al}$, $M_{Cr,Al}$ мають такий вигляд [15, 23–25]:

$$M_{\rm Cr,Cr} = x_{\rm Cr} [(1 - x_{\rm Cr})^2 M_{\rm Cr} + x_{\rm Cr} x_{\rm Al} M_{\rm Al} + x_{\rm Cr} x_{\rm Fe} M_{\rm Fe}],$$

$$M_{\rm Al,Al} = x_{\rm Al} [(1 - x_{\rm Al})^2 M_{\rm Al} + x_{\rm Al} x_{\rm Fe} M_{\rm Fe} + x_{\rm Al} x_{\rm Cr} M_{\rm Cr}],$$

$$M_{\rm Cr,Al} = x_{\rm Cr} x_{\rm Al} [x_{\rm Fe} M_{\rm Fe} - (1 - x_{\rm Cr}) M_{\rm Cr} - (1 - x_{\rm Al}) M_{\rm Al}],$$
(4)

де $M_{\rm Fe}$, $M_{\rm Al}$ і $M_{\rm Cr}$ — відповідні рухливості для чистих елементів, які визначаються стандартним чином: $M_{\mu} = D_{\mu}/(RT)$, D_{μ} — відповідний коефіцієнт дифузії атомів. Рухливість для вакансій і міжвузлових атомів вибираємо стандартним чином: $L_d = D_d c_d/(RT)$, де D_d — відповідний коефіцієнт дифузії точкових дефектів. Система рівнянь (3) з концентраційнозалежними рухливостями (4) є основною для дослідження локального перерозподілу концентрацій елементів стопу та дослідження статистичних властивостей преципітатів α' фази за термічного оброблення.

2.2. Модель динаміки пружніх полів під час навантажень

Для дослідження еволюції пружніх полів у відпаленому стопі Fe-Cr-Al за наявности зовнішнього механічного навантаження використаємо підхід, обговорений у роботах [26-29]. У рамках цього підходу до Ґіббсової вільної енергії (1) уводиться пружня складова $G_{el}(x_{\mu}, u)$, яку зумовлено невідповідністю параметрів ґратниці згідно з Веґардовим законом; $\mathbf{u} = (u_x, u_y)$ — вектор пружніх зміщень, який визначає компоненти пружньої деформації: $e_1 = \partial_x u_x + \partial_y u_y$, $e_2 = \partial_x u_x - \partial_y u_y$, $e_3 = \partial_x u_y + \partial_y u_x$. Густина пружньої енергії

$$G_{el} = \frac{1}{2} K e_1^2 + \Phi(e_2, e_3) + \alpha e_1 x_{\mu}$$
 (5)

визначається за допомогою пружньої енергії дилятації (*K*— об'ємний модуль) і пружньої енергії зсуву

$$\Phi(e_2, e_3) = \frac{v}{2\pi^2} [1 - \cos \pi (e_2 + e_3) \cos \pi (e_2 - e_3)], \qquad (6)$$

де v — модуль зсуву. У випадку малих деформацій ($|e_{2,3}| << 1$) згідно з лінійною теорією пружности густина пружньої енергії G_{el} набуває стандартного вигляду: $G_{el} = [Ke_1^2 + v_0(e_2^2 + e_3^2)] / 2$, де v₀ визначається через звичайні модулі пружности C_{il} у ізотропному випадку [30]. Останній доданок у рівнянні (5) представляє зв'язок між полем деформації та полем концентрації з параметром $\alpha > 0$. У загальному випадку можна вважати, що пружні модулі K та v залежать від локальної концентрації речовини: $K = \sum K_{\mu}x_{\mu}$, $v = \sum v_{\mu}x_{\mu}$ і визначе-

ні через пружні модулі K_{μ} , ν_{μ} для чистих матеріялів.

Еволюція вектора пружніх зміщень **u** визначається з рівняння швидкости пружнього поля $\mathbf{v} = \partial \mathbf{u} / \partial t$ таким чином [30]:

$$\rho \frac{\partial \mathbf{v}}{\partial t} = \eta_0 \nabla^2 \mathbf{v} + \nabla \cdot \vec{\sigma} , \qquad (7)$$

де ρ —густина, η_0 —зсувна в'язкість. Тензор пружніх напружень задовольняє умові $\nabla \cdot \vec{\sigma} = -\delta G / \delta \mathbf{u}$.

2.3. Умови моделювання й обмеження

Для чисельного дослідження процесу фазового розшарування під час відпалу за вихідну мікроструктуру відповідного стопу візьмемо твердий розчин з рівномірно розподіленими полями концентрації всіх компонентів, включаючи точкові дефекти. В якості початкових конфіґурацій ми використовуємо: $\langle x_{\mu}(0) \rangle = \overline{x}_{\mu}$, $\langle c_d(0) \rangle = c_d^{eq}$; $\langle (x_{\mu}(0) - \overline{x}_{\mu})^2 \rangle = 10^{-3} \overline{x}_{\mu}$, $\langle (c_d(0) - c_d^{eq})^2 \rangle = 10^{-3} c_d^{eq}$, де c_d^{eq} — рівноважна концентрація відповідних точкових дефектів. Процедуру числового моделювання реалізовано на квадратній ґратниці $L \times L$ лінійного розміру $L = N\Delta x$ з N = 128 вузлами в кожному напрямку та ефективним параметром розрахункової ґратниці $\Delta x = 1$ із використанням спектрального Фур'є-методу [31–34] з періодичними крайовими умовами. Для зручности проводимо знерозмірнення системи рівнянь (4) шляхом уведення безрозмірного часу $t' = t\ell^2 / D_{Al}$ та безрозмірної віддалі $\mathbf{r}' = \mathbf{r}/\ell$, $\ell = a$. Інтеґрування рівнянь (4) за часом t' проводиться з кроком $\Delta t' = 10^{-3}$.

Під час моделювання механічних навантажень будемо вимірювати час в одиницях $\tau = (\rho / v_{\rm Cr})^{1/2} a \frac{\pi}{6}$, де τ — мікроскопічний час порядку 10^{-12} с із поперечною швидкістю звуку $(v_{\rm Cr}/\rho)^{1/2}$. Відповідно до роботи [27], покладемо $\eta_{0'} = \eta_0/v_{\rm Cr} = 1$ і використаємо перенормовані пружні зміщення $\mathbf{u}' = a^{-1}\mathbf{u}$ та швидкість $\mathbf{v}' = a^{-1}\tau \mathbf{v}$. Тоді компоненти напруження v вимірюються в одиницях $v_{\rm Cr}$. Для безрозмірного параметра зв'язку покладемо $\alpha/v_{\rm Cr} = 0,5$. Відпалені стопи Fe-Cr-Al будемо піддавати механічним навантаженням у вигляді деформації зсуву $\gamma = \dot{\gamma}t$ з постійною швидкістю, виміряною в одиницях τ^{-1} . У якості крайових умов для вектора пружніх зміщень **u** оберемо $u_x = u_y = 0$ знизу й $u_x = \gamma N$ і $u_y = 0$ зверху з періодичними умовами з боків. Початкові умови оберемо такими: $\mathbf{u} = \mathbf{v} = \mathbf{0}$.

Ми розглянемо чотири конфіґурації твердого розчину Fe–Cr–Al, які будемо піддавати термічному обробленню за різних температур з метою дослідження динаміки утворення та зростання α' -фази й аналізи впливу леґувальних елементів і температури відпалу на основні статистичні властивості мікроструктури стопу та механічні властивості за зовнішніх навантажень.

Під час проведення числового моделювання будемо використовувати низку термодинамічних і пружніх констант, наведених у табл. 1.

ТАБЛИЦЯ 1. Константи та параметри, які використано у моделюванні. **TABLE 1**. Material parameters used in simulations.

Параметер	Розмірність	Значення	Посилання
$G_{ m Fe}^0$	Дж/моль	$1225,7+123,1T-23,51T \ln(T)$	
$G^0_{ m Cr}$		$-0,439752 imes 10^{-2}T^2$	
	Дж/моль	$-0,589269 imes 10^{-7}T^3 + 77358,5/T$	[17]
		$-8856,9+157,48-26,9T\ln(T)$	
		$0,189435 imes 10^{-2}T^2$	
		$-0,147721 imes10^{-5}T^3+139250/T$	[17]

Продовження ТАБЛИЦІ 1.

Continuation of TABLE 1.

Параметер	Розмірність	Значення	Посилання
$G_{ m Al}^0$	Дж/моль	$-1193,\!24+218,\!23T$	
		$-38,584T \ln(T) + 0,0185T^2$	
		$-0,576 imes 10^{-5}T^3 + 74092/T$	[17]
$L_{ m Fe,Cr}$	Дж/моль	20500 - 9,68T	[17]
$L_{ m Cr,Al}$	Дж/моль	-54900 + 10T	[17]
$L_{ m Fe,Al}$	Дж/моль	$-122452,9+31,\!6455T$	[17]
k_{d}	Дж/м	$6,91 imes10^{-9}$	[21]
$E^f_{i,\mathrm{Fe}}$	eB	3,52	[35]
$E^{f}_{ m v,Fe}$	eB	1,4	[36]
$G_{ m Fe}^{coh}$	Дж/моль	413000	[37]
$G_{ m Cr}^{coh}$	Дж/моль	395000	[37]
$E^f_{i,\mathrm{Cr}}$	eB	3,356	[38]
$E^{f}_{ m v,Cr}$	eB	1,36	[39]
$D_{ m Fe}$	M^2/C	$2,8 imes 10^{-4} { m exp}(-251000/(RT))$	[40]
$D_{ m Cr}$	M^2/c	$3,7 imes 10^{-3} { m exp}(-267000/(RT))$	[40]
$D_{ m Al}$	M^2/C	$5,2 imes 10^{-4} { m exp}(-246000/(RT))$	[40]
$D_{ m v}$	M^2/C	$3,84 imes 10^{-4} ext{exp}(-300000/(RT))$	[21]
$oldsymbol{D}_i$	M^2/C	$2,05 imes 10^{-4} ext{exp}(-280000/(RT))$	[21]
$K_{ m Fe}, K_{ m Cr}, K_{ m Al}$	ГПа	170, 160, 76	
$v_{\mathrm{Fe}}, v_{\mathrm{Cr}}, v_{\mathrm{Al}}$	ГПа	82, 115, 26	
$\rho_{Fe}, \rho_{Cr}, \rho_{Al}$	Γ/cM^3	7,87, 7,15, 2,70	

3. РЕЗУЛЬТАТИ ЧИСЛОВОГО МОДЕЛЮВАННЯ

3.1. Випадіння преципітатів під час відпалювання твердого розчину

У якості тестового зразка розглянемо твердий розчин Fe-30% Cr-5% Al, який піддаємо термічному обробленню за температури T = 710 К. Типовий сценарій процесу фазового розшарування показано на рис. 1. Тут концентрації обох елементів нанесено відтінками сірого кольору від білого (нуля) до чорного (максимальне значення концентрації відповідного елемента: 0,1 для Алюмінію та 1,0 для Хрому).

З рисунка видно, що з плином часу з гомогенного розподілу (тве-

Рис. 1. Ілюстрації поля концентрації Cr(r) (a) і Al(r) (б) за відпалювання твердого розчину Fe-30% Cr-5% Al за температури T = 710 K.

Fig. 1. Snapshots of the concentration field of Cr(r) (*a*) and Al(r) (δ) during annealing of a solid solution Fe-30% Cr-5% Al at a temperature *T* = 710 K.

рдого розчину) починають виділятися збагачені та збіднені на концентрацію домішок області. У результаті вже після 23 годин відпалювання виділяються преципітати α' -фази, збагачені на концентрацію Хрому (чорні області на рис. 1, *a*). Водночас Алюміній рівномірно розподіляється у матриці (поза преципітатами). Під час цієї стадії нуклеації (до 58 годин) всі утворені преципітати характеризуються майже однаковими розмірами. За подальшого відпалювання відбувається перехід до стадії визрівання, коли утворені преципітати починають взаємодіяти один з одним. Ці ефекти приводять до того, що загальна кількість преципітатів починає зменшуватися за рахунок того, що малі виділення (з розміром, меншим за критичний) розчиняються. Водночас великі преципітати забирають матеріял з матриці та продовжують збільшуватися у розмірах за сценарієм Оствальдового дозрівання.

Знімки просторового розподілу концентрацій вакансій і міжвузлових атомів після відпалу твердого розчину протягом 230 годин показано на рис. 2. Можна побачити, що вакансії квазиоднорідно розподілені по всьому стопу, тоді як міжвузлові атоми здебільшого зосереджені у невеликих преципітатах й у великих поблизу межі поділу фаз. У той же час міжвузлові атоми не кластеризуються поблизу межі поділу фаз у матричній фазі.

Далі проаналізуємо вплив леґувальних елементів і температури відпалу на динаміку випадіння преципітатів хрому та їхні статистичні характеристики. Для цього ми розглядаємо шість різних систем з характеристиками, наведеними в табл. 2.

Рис. 2. Ілюстрації просторового розподілу полів концентрацій вакансій (*a*) і міжвузлових атомів (δ) у відпаленому стопі Fe-30% Cr-5% Al за температури T = 710 К упродовж t = 230 годин.

Fig. 2. Snapshots of the spatial distribution of the concentration fields of vacancies (*a*) and interstitial atoms (δ) in an annealed Fe–30% Cr–5% Al alloy at a temperature T = 710 K during t = 230 hours.

ТАБЛИЦЯ 2. Концентрація леґувальних елементів, температура та загальний час відпалу досліджуваних систем.

TABLE 2. Content of alloying elements, annealing temperature, and total annealing time of considered systems.

Номер системи	Концентрація Хрому, %	Концентрація Алюмінію, %	Температура відпалу, К	Загальний час відпалу, години
1	30	5	710	230
2	35	5	710	230
3	30	7	710	230
4	30	2	710	230
5	30	5	750	39
6	30	5	670	4288

Результати стосовно еволюції середнього розміру $\langle R \rangle$ преципітатів α' -фази, їхньої кількости N, об'ємної частки преципітатів і концентрації Хрому в α' -фазі під час відпалювання наведено на рис. 3. Номер кривої на рис. 3 відповідає номеру системи в табл. 2. Слід зазначити, що в рамках використаного «скалювання» безрозмірного часу фізичний час (в годинах) залежить як від концентрації леґувальних елементів через визначення ефективного параметра ґратниці ℓ , так і від температури осадження, яка визначає коефіцієнти дифузії. Тому проведення моделювання до фіксованого безрозмірного

Рис. 3. Еволюція (*a*) середнього розміру $\langle R \rangle$ преципітатів α' -фази, (*б*) їхньої кількости *N*, (*в*) об'ємної частки преципітатів і (*г*) концентрації Хрому в α' -фазі під час відпалювання твердих розчинів з різною концентрацією за різних температур (номери визначають тип системи з табл. 2).

Fig. 3. Evolution of (a) average size $\langle R \rangle$ of α' -phase precipitates, (δ) their number N, (ϵ) volume fraction of precipitates, and (ϵ) chromium concentration within the α' -phase at annealing of solid solutions of different concentrations at different temperatures (numbers define the system type in Table 2).

часу для всіх шістьох систем з табл. 2 уможливлює подати результати для різного фізичного часу відпалювання.

У якості критерію формування збагачених на Хром преципітатів α' -фази будемо вважати те, що локальна концентрація Хрому $x_{Cr}(\mathbf{r})$ перевищує критичне значення 0,5. Спершу розглянемо еволюцію середнього лінійного розміру преципітатів $\langle R \rangle$ та їхньої кількості N, поданих на рис. 3, a, δ відповідно. Преципітати починають формуватися після певного інкубаційного часу. З порівняння кривих випливає, що збільшення як концентрації леґувальних елементів, так і температури відпалу пришвидшує процеси формування преципітатів. На етапах формування їхні розмір і кількість стрімко зрос-

тають з часом відпалювання. На стадії визрівання процеси взаємочину преципітатів уповільнюють динаміку зростання середнього розміру; їхня кількість зменшується з часом. Така динаміка середнього розміру та кількости виділень нової фази є характерною для сценарію Оствальдового визрівання. На цій стадії, незалежно від концентрації леґувальних елементів і температури відпалу, реалізуються скейлінґові закони $\langle R(t)
angle \propto t^{lpha}$ та $N(t) \propto t^{eta}$ з показниками $\alpha \cong 1/3, \beta \cong -1,$ що є характерними для теорії Ліфшиця–Сльозова– Ваґнера [41, 42]. Тут збільшення концентрації Хрому приводить до збільшення розмірів преципітатів за тих самих часів відпалювання (пор. криві 1 і 2 на рис. 3, а), тоді як варіяція концентрації Алюмінію не впливає істотно на розмір виділень (пор. криві 1 і 3 та 4 на рис. 3, а). Разом з тим концентрація обох леґувальних елементів істотно не впливає на кількість преципітатів за довгострокового відпалу (пор. криві 1 і 2, 3, 4 на рис. 3, б). Підвищення температури відпалу приводить до формування меншої кількости преципітатів із більшим розміром (пор. криві 1 і 5, 6 на рис. 3, a, δ). Дані, одержані для середнього розміру преципітатів та їхньої кількости («перескальованої» в одиницях см⁻³) для досліджуваного стопу добре співвідносяться з експериментальними та числовими даними [14, 15, 43, 44].

На рисунку 3, *в*, *г* наведено еволюцію об'ємної частки преципітатів α' -фази та концентрації Хрому в них відповідно. Слід зазначити, що збільшення концентрації леґувальних елементів приводить до збільшення обох цих характеристик (пор. криві 1 і 2 та 3 і 4 на рис. 3, *в*, *г*). Підвищення температури відпалу приводить до такого ж ефекту (пор. криві 1, 5, 6 на рис. 3, *в*, *г*). Одержані результати щодо впливу леґувальних елементів і температури відпалу добре узгоджуються з результатами попередніх досліджень [14, 15]. Упродовж довготривалого осадження близько 70–80% Хрому зосереджено в α' -фазі, тоді як об'ємна частка преципітатів становить близько 20–25% залежно від номінального складу та температури. Одержані дані добре співвідносяться з експериментальними спостереженнями та результатами числового моделювання [14, 15, 44].

Наприкінці розділу проаналізуємо розподіл преципітатів за розмірами для всіх шістьох систем з табл. 2 за довгострокового відпалу відповідного твердого розчину за обраної температури. Ілюстрації просторового розподілу преципітатів α' -фази для всіх досліджуваних систем наприкінці часу відпалу на стадії визрівання (з табл. 2) наведено на рис. 4, *a*. Розподіли преципітатів за розмірами відносно середнього розміру подано на рис. 4, *б* відповідними маркерами. Видно, що, незалежно від концентрації леґувальних елементів і температури відпалу, розподіл залишається універсальним. Суцільною кривою наведено розподіл Ліфшиця–Сльозова–Ваґнера [41, 42], який добре описує одержані числові дані. Отже, додаткове введення

Рис. 4. Ілюстрації поля концентрації Cr(**r**) у відтінках сірого кольору від білого (0.0) до чорного (1.0) у відпалених стопах з різною концентрацією за різних температур (номери визначають тип системи з табл. 2).

Fig. 4. Snapshots of the concentration field of $Cr(\mathbf{r})$ in grey scale from white colour (0.0) to black one (1.0) in annealed alloys of different concentrations at different temperatures (numbers define the system type in Table 2).

Хрому або Алюмінію не змінює універсальности розподілу виділень за розмірами на стадії визрівання за різних температур.

3.2. Деформація та механічні властивості

Для оцінки впливу температури, вмісту Хрому й Алюмінію на механічні властивості стопів Fe-Cr-Al було виконано моделювання зовнішнього механічного навантаження у вигляді зсуву за сталої швидкости у 10⁹ с⁻¹. Деформаційні криві зсуву для розглядуваних зразків наведено на рис. 5. Тут подано залежності усереднених значень зсувних напружень $\langle \sigma_{xy} \rangle$ від прикладеної деформації γ . З одержаних деформаційних кривих було визначено межі плинности σ_{YS} та міцности σ_U , значення яких відображено на вставці до рисунку. Межа плинности визначалась як 0,2% пластичної деформації; межа міцности відповідає максимальним значенням напружень до руйнування зразка. Аналіза одержаних результатів показує, що механічні властивості набувають нижчих значень за вищої температури, що узгоджується із загальними тенденціями експериментальних досліджень і результатів моделювання (див., наприклад, роботи [45-47]). Також для розглядуваних зразків встановлено зростання меж плинности та міцности з підвищенням вмісту Хрому та пониженням вмісту Алюмінію. Одержані результати узгоджуються з даними експериментальних і теоретичних досліджень [46, 48–52]. Слід відмітити, що істотний вплив на механічні властивості мають

Рис. 5. Діяграми зсуву для зразків стопу Fe-30% Cr-5% Al. Відповідні значення меж плинности та міцности наведено на вставці. Заповнені маркери відповідають зразкам за температури у 710 К, пусті маркери — за температури у 750 К.

Fig. 5. Stress-strain curves for shear deformation of Fe-30% Cr-5% Al alloy samples. The corresponding values of the yield and ultimate strength are shown within the inset. Closed markers correspond to temperature of 710 K, open markers—of 750 K.

також умови проведення експерименту, розмір зразків, середній розмір зерна, швидкість деформації й інші чинники. Детальна аналіза залежностей на рис. 5 уможливлює визначити, що пониження температури від 750 К до 710 К приводить до поліпшення механічних властивостей стопу. Зокрема, відбувається зростання межі плинности на 33,5% і зростання межі міцности на 42,4%. Водночас підвищення вмісту Хрому з 25% до 30% (із 5% Алюмінію) веде до зростання меж плинности та міцности на 45,8% і 3,5% відповідно. З підвищенням вмісту Алюмінію від 2% до 5% (із 30% Хрому), навпаки, спостерігається пониження значень меж плинности та міцности на 19,1% та 1,8% відповідно.

На рисунку 6 подано еволюцію пружніх полів у стопі Fe-30% Cr-5% Al за температури T = 710 K. Наведені знімки відповідають точкам $\gamma = 0,05, 0,1, 0,15$ на деформаційній кривій (суцільна крива на рис. 5). Знімки розподілів пружніх деформацій e_3 демонструють формування ліній проковзування у зразку в процесі пластичної деформації. Очевидно, що зі збільшенням значення прикладеної деформації γ зростає кількість ліній проковзування.

Слід відмітити, що у місцях розташування ліній проковзування деформації набувають своїх максимальних значень, які, відповід-

Рис. 6. Розподіл полів пружніх деформацій e_3 та зсувних напружень σ_{xy} у процесі зсувної деформації стопу Fe-30% Cr-5% Al.

Fig. 6. Distributions of fields of elastic deformations e_3 and shear stresses σ_{xy} during shear loading of Fe–30% Cr–5% Al alloy.

Рис. 7. Розподіл ліній проковзування у стопі Fe-30% Cr-5% Al (T = 710 K) за зсувної деформації.

Fig. 7. Distribution of slips in the alloy Fe–30% Cr–5% Al (T = 710 K) under shear deformation.

но, підвищуються зі зростанням γ . Розподіли σ_{xy} на рис. 6 ілюструють еволюцію поля зсувних напружень, середні значення яких демонструються відповідною діяграмою зсуву (суцільна крива на рис. 5). Значення компоненти напружень σ_{xy} подано в одиницях $v_{\rm Cr}$. Слід відмітити, що напруження набувають максимальних за модулем значень у місцях розташування дислокаційних ядер, де мають місце найбільші зміщення атомів. На місцезнаходження дислокаційних ядер вказують крайові точки ліній проковзування.

Сумісний розподіл ліній проковзування та преципітатів у зразку стопу наведено на рис. 7. Очевидно, що здебільшого лінії проковзу-

вання розташовуються у матричній фазі, а їхні крайові точки локалізуються на міжфазних межах.

4. ВИСНОВКИ

Розроблено модель фазового поля для дослідження динаміки мікроструктурних перетворень і еволюції дефектної структури під час термічного оброблення систем Fe-Cr-Al. Досліджено кінетичні та статистичні властивості еволюції мікроструктури та дефектної структури у стопах з різним вмістом леґувальних елементів і за різних температур відпалу. Проаналізовано вплив леґувальних елементів і температури відпалу на механічні властивості стопів.

У рамках процедури числового моделювання досліджено динаміку формування та росту преципітатів збагаченої на Хром α' -фази, еволюцію їхньої кількости, середнього розміру, об'ємної частки преципітатів і концентрації Хрому у них. Проаналізовано просторове упорядкування точкових дефектів за відпалу. Показано, що на стадії визрівання середній розмір преципітатів та їхня кількість еволюціонують за степеневим законом із показниками, що відповідають теорії Ліфшиця-Сльозова-Ваґнера. Виявлено, що збільшення концентрації Хрому й Алюмінію ініціює процеси фазового розшарування, зменшуючи інкубаційний час для розвитку концентраційних хвиль, та приводить до збільшення лінійного розміру преципітатів і їхньої об'ємної частки. Збільшення Хрому у стопі приводить до істотного збільшення його концентрації в α' -фазі. Встановлено, що відпал за підвищених температур приводить до зменшення кількости преципітатів і збільшення їхнього розміру. Виявлено, розподіл преципітатів хрому за розмірами залишається універсальним зі зміною концентрації леґувальних елементів і температури відпалу та задовольняє розподілу Ліфшиця-Сльозова-Вагнера. Дослідженням кінетики рівноважних точкових дефектів показано, що під час відпалу твердого розчину вакансії здебільшого рівномірно розподіляються в об'ємі, а міжвузлові атоми здебільшого локалізовані в малих преципітатах α'-фази та всередині великих виділень поблизу межі поділу фаз з великою кривиною. Показано, що пониження температури, підвищення концентрації Хрому та пониження концентрації Алюмінію приводять до зростання опору стопу Fe-Cr-Al щодо пластичної деформації та зміцнення матеріялу.

Одержані результати можуть бути використані для прогнозування зміни властивостей матеріялів за різного вмісту леґувальних елементів і будуть корисними як базові дані для оптимізації мікроструктури оболонок тепловиділювальних елементів.

Роботу виконано за підтримки Міністерства освіти і науки України (проєкт № 0124U000551).

ЦИТОВАНА ЛІТЕРАТУРА–REFERENCES

- 1. E. A. Gulbransen and K. F. Andrew, J. Electrochem. Soc., 106: 294 (1959).
- 2. C. Wukusick and J. Collins, Mater. Res. Std., 4: 6376 (1964).
- Y. Yamamoto, B. Pint, K. Terrani, K. Field, Y. Yang, and L. Snead, J. Nucl. Mater., 467: 703 (2015).
- 4. F. Stott, G. Wood, and J. Stringer, Oxid. Met., 44: 113 (1995).
- 5. J. Ejenstam, M. Thuvander, P. Olsson, F. Rave, and P. Szakalos, J. Nucl. Mater., 457: 291 (2015).
- 6. S. Kobayashi and T. Takasugi, Scr. Mater., 63: 1104 (2010).
- 7. M. Mathon, Y. De Carlan, G. Geoffroy, X. Averty, A. Alamo, and C. De Novion, J. Nucl. Mater., **312**: 236 (2003).
- 8. H. Qu, Y. Lang, C. Yao, H. Chen, and C. Yang, *Mater. Sci. Eng.: A*, **562**: 9 (2013).
- W. Li, S. Lu, Q.-M. Hu, H. Mao, B. Johansson, and L. Vitos, *Comput. Mater.* Sci., 74: 101 (2013).
- 10. G. Kresse and J. Furthmuller, Phys. Rev. B, 54: 11169 (1996).
- 11. G. Kresse and J. Hafner, *Phys. Rev. B*, 47: 558 (1993).
- 12. G. Kresse and J. Hafner, J. Phys.: Condens. Matter, 6: 8245 (1994).
- 13. H. Dai, M. Yu, Y. Dong, W. Setyawan, N. Gao, and X. Wang, *Metals*, **12**: 558 (2022).
- 14. S. Chen, Y. Li, S. Shi, and S. Jin, J. Nanomater., 2019: 6862390 (2019).
- 15. J. Lee, K. Park, and K. Chang, *Metals*, 11: 4 (2020).
- K. Chang, F. Meng, F. Ge, G. Zhao, S. Du, and F. Huang, J. Nucl. Mater., 516: 63 (2019).
- 17. A. T. Dinsdale, *Calphad*, 15: 317 (1991).
- 18. G. S. Was, Fundamentals of Radiation Materials Science: Metals and Alloys (Springer: 2016).
- 19. J. E. Hilliard, *Phase Transformation* (Metals Park, Ohio: Am. Soc. for Metals: 1970), pp.497–539.
- 20. L. Liang, Z.-G. Mei, Y. S. Kim, M. Anitescu, and A. M. Yacout, *Comput. Mater. Sci.*, **145**: 86 (2018).
- 21. Z. Yan, S. Shi, Y. Li, J. Chen, and S. Maqbool, *Phys. Chem. Chem. Phys.*, 22: 3611 (2020).
- 22. J. W. Cahn, Acta Metall., 10: 179 (1962).
- 23. C. Huang, M. O. de La Cruz, and B. Swift, Macromolecules, 28: 7996 (1995).
- 24. K. Wu, J. Morral, and Y. Wang, Acta Mater., 49: 3401 (2001).
- 25. K. Wu, J. Morral, and Y. Wang, Acta Mater., 52: 1917 (2004).
- 26. A. Onuki, *Phase Transition Dynamics* (Cambridge: Cambridge University Press: 2002).
- 27. A. Onuki, Phys. Rev. E, 68: 061502 (2003).
- 28. A. Minami and A. Onuki, *Phys. Rev. B*, **70**: 184114 (2004).
- 29. A. Onuki, A. Furukawa, and A. Minami, *Pramana J. Phys.*, **64**: 661 (2005).
- 30. L. D. Landau and E. M. Lifshitz, *Theory of Elasticity* (New York: Pergamon: 1973).
- 31. S. B. Biner, Programming Phase-Field Modeling (Springer: 2017).
- 32. C. Canuto, M. Y. Hussaini, A. Quarteroni, and T. A. Zang, Spectral Methods in Fluid Dynamics (Berlin-Heidelberg: Springer-Verlag: 1988).
- 33. L. Q. Chen and J. Shen, Comput. Physi. Commun., 108: 147 (1998).

- 34. J. Zhu, L.-Q. Chen, J. Shen, and V. Tikare, *Phys. Rev. E*, 60: 3564 (1999).
- 35. D. Terentyev, P. Olsson, T. Klaver, and L. Malerba, *Comput. Mater. Sci.*, 43: 1183 (2008).
- 36. S. Kim and W. Buyers, J. Phys. F: Metal Phys., 8: L103 (1978).
- 37. Ch. Kittel and P. McEuen, *Introduction to Solid State Physics* (John Wiley & Sons: 2018).
- D. Terentyev, S. Hafez Haghighat, and R. Schaublin, J. Appl. Phys., 107: 061806 (2010).
- V. Ogorodnikov, A. Rakitskii, and Y. I. Rogovoi, *Powder Metall. Met. Ceram.*, 27: 55 (1988).
- 40. S. Nagasaki, Metals Data Book (Tokyo: Japan Institute of Metals: 2004).
- 41. I. M. Lifshitz and V. V. Slyozov, J. Phys. Chem. Solids, 19: 35 (1961).
- 42. C. Wagner, Z. Elektrochem, 65: 581 (1961).
- 43. S. Messoloras, B. Pike, R. Stewart, and C. Windsor, Met. Sci., 18: 311 (1984).
- 44. Z. Yang, Z. X. Wang, C. H. Xia, M. H. Ouyang, J. C. Peng, H. W. Zhang, and X. S. Xiao, *Mater. Sci. Eng.: A*, **772**: 138714 (2020).
- 45. G. Pastore, K. A. Gamble, and J. D. Hales, *Modeling Benchmark for FeCrAl* Cladding in the IAEA CRP ACTOF: FeCrAl-C35M Material Models and Benchmark Cases Specifications (Idaho Falls: Idaho National Lab.: 2017).
- 46. K. G. Field, M. A. Snead, Y. Yamamoto, and K. A. Terrani, *Handbook on the* Material Properties of FeCrAl Alloys for Nuclear Power Production Applications (Oak Ridge National Lab.: 2017).
- 47. Y. He, J. Liu, S. Qiu, Z. Deng, Y. Yang, and A. McLean, *Mater. Sci. Eng.: A*, **726**: 56 (2018).
- M. N. Gussev, K. G. Field, E. Cakmak, and Y. Yamamoto, Mechanical Behavior and Structure of Advanced Fe-Cr-Al Alloy Weldments. Proceedings of the 18th International Conference on Environmental Degradation of Materials in Nuclear Power Systems-Water Reactors (Springer International Publishing: 2019), pp. 1417–1430.
- 49. Y. Zhang, H. Sun, H. Wang, X. Wang, X. An, and K. He, *Mater. Sci. Eng.: A*, 826: 142003 (2021).
- 50. Y. Yano, T. Tanno, S. Ohtsuka, T. Kaito, and S. Ukai, *Mater. Trans.*, **62**: 1239 (2021).
- Y. Yamamoto, B. A. Pint, K. A. Terrani, K. G. Field, Y. Yang, and L. L. Snead, J. Nucl. Mater., 467: 703 (2015).
- 52. H. Zhang, J. Ma, Z. Gao, F. Guo, S. Xu, G. Hou, and G. Zheng, *Materials*, 15: 3718 (2022).